

SULTAN II. MAHMUD'UN ISLAHAT ÇALIŞMALARI

Otuz yılı aşkın bir saltanat döneminde, büyük iç ve dış gailerle uğraşan Sultan II. Mahmud, kendisinden önceki birçok padişah gibi, devlete yeni bir çehre kazandırmak, atalet içerisinde bulunan kurumları canlandırmak ve üstün bir vasıf kazandırmak için önemli çalışmalar yapmış bir padişahdır. Gerçekten de el attığı her konu, uzun yılların ihmali ve bir kısım devlet ricâlinin kendi tutumuyla, herhangi bir iyileştirme şöyle dursun, normal vazifesini yapabilecek bir seviyeyi bile koruyamamıştır. Devletin bir bütün olduğu, görevin ise hemen herkesi kesinkes ilgilendirdiği bir mekanizma içerisinde, çekememezlik, kıskançlık veya düşmanlık yüzünden devletin tahribe uğraması, kendi çıkarı için, devlet güçlerini birbirine kırdırması veya onları karşı karşıya getirmesi sonucu, birçok kişinin kendi sonunu hazırlaması, çokça görülen olaylardan olmuş, bu yanlışlar yüzlerce yıl tekrarlanmıştır. Kendi görev ve mesleğinin dışında her işe burnunu sokan bir kısım kişilerin ise, padişahları yanıltmaları, rüşvete ve kayırcılığa sebebiyet vermelerinde hep devlet zarar görmüştür. Bütün bunları düzeltmek, hak ve sorumlulukları eşit olarak tevzi etmek isteyen, dış düşmanlara karşı ise, dinin ve milletin menfaatine çalışmalar yapmak, eğitilmiş ordular ve donanmalar hazırlamak isteyen padişahlar, böylesine aleyhte tutum ve kasdî gayretlerle yenilgiye uğratılmışlardır. İşte böyle olaylar içerisinde bir saltanat süren Sultan II. Mahmud da, devletin kanayan bu yarasına parmak basmak istemiş, pek başarılı olamamışsa da, nelerin yapılması gerektiğini, ciddî bir şekilde ortaya koymuştur.

Sultan II. Mahmud döneminde yapılan ıslahat çalışmaları, askerî, idâri, mâli, eğitim, sağlık ve sosyal alanda olmak üzere bir tasnife tâbi tutulabilir. Bu alanlarda ıslahat yapabilmek için, her şeyden önce yine yetişmiş ve inanmış kişilere ihtiyaç olduğu kesindir. Fakat Sultan II. Mahmud, çevresinde bu şekilde yetişmiş aydın ve ileri görüşlü kişilerden mahrum bulunuyor, dolayısıyla, yenilik çalışmalarında çoğu kez yalnız kalıyordu. Bu bakımdan Sultan II. Mahmud'un yaptığı bu çalışmalar, bir tür altyapı olmaktan ileri gidememiştir. Nitekim olacak olan Tanzimat çalışmaları için büyük destek olmuştur. Bu bakımdan, burada Sultan II. Mahmud'un ıslahat çalışmalarına kısaca değinilecektir.

A. Askerî alanda yapılan ıslahat :

Devletin kuruluşundan bu yana, ordunun temel unsuru olan yeniçeriliğin ortadan kaldırılması pek hayırlı bir hadise idi. Devletin bütün unsurlarının bu hadisede müdahalede bulunması, ocağın ne derecede zararlı bir duruma geldiğini açıkça göstermektedir. Ocak kaldırıldıktan sonra, Sultan II. Mahmud boş durmamış, hemen yeni bir askerî sistemin kurulması için harekete geçmiştir. Daha önce, yeniçerilerin mevcut olduğu dönemde, onlara

rağmen kurulmaya çalışılan Sekban-ı Cedid gibi bir ocağın, yeniçeriler tarafından nasıl engellendiği bilinmektedir. Ancak Asakir-i Mansure-i Muhammediye için böyle bir engel ortadan kalktığından, padişah serbestçe bu çalışmasını sürdürmüştür.

Sultan II. Mahmud, ocağın kaldırılmasından sonra, Ağa Hüseyin Paşa'yı Kocaeli Hüdavendigâr sancakları ile Karadeniz ve Rumeli sahillerinin muhafızlığı ile birlikte Asâkir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine tayin eyledi. Önce her birine tertip denilen sekiz alay meydana getirildi. Bu alayların ikisi Serasker kapısına, Üçü Davut-paşa kışlasına, diğer üçü de Üsküdar kışlasına yerleştirildi. Kendilerine özel bir kıyafet giydirildi. Bu ocağa sağlam vücutlu, kim oldukları bilinen ve güçlü kuvvetli kişiler yazıldı. Bunlar kısa zamanda Avrupa usulünde eğitime başladılar. Ancak en büyük problem, Avrupa tarzı eğitimden anlayan subayların yetersiz oluşu idi. Padişah, bunun için Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'dan yetişmiş subaylar istedi. Ancak yeteri kadar ilgi görmeyince, hiç sevmediği halde, Hıristiyan subaylar getirtmeye çalıştı. Daha sonra çok miktarda Prusya'dan subaylar (piyade, süvari ve topçu) getirtti. Ancak istenilen sonuçlar kısa zamanda alınamadı. Devlet bu ocağın yetiştirilmesi için büyük çabalar harcarken, bir yandan da Rum isyanı ile uğraşıyor. Rusların savaş hazırlıklarına karşı, cepheye sürekli yeni kuvvetler sevk etmekle uğraşıyordu. Öte yandan ocağın sürekli eksiklikleri çıkıyor, padişah bu açığı kapatmak için yoğun bir çaba harcıyordu, Özellikle subay ihtiyacının karşılanması için çekilen zorluklar karşısında, padişah Mekteb-i Harbiye adı altında askerî bir okul açtırdı. Bu okulun açılışında, Avrupa'da eğitim görmüş subaylardan Namık Bey ile Ahmed Fevzi Paşa ilk görev alan subaylar oldular. 1834'te Selimiye kışlasında "Sıbyan Bölükleri" teşkil edilmesi ile eğitime başlandı. Okul daha sonra Maçka'ya nakledildi. 1837 ise, daha önce er statüsünde olan öğrenciler, subay statüsü kazandılar. Okulun eğitim sistemi de giderek daha iyi hale getirildi. Başarılı öğrencilerin bazıları, Avrupa başkentlerine, batı usulü eğitim yapmaya gönderildiler. 1833 yılında Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Helmuth von Moltke'nin teklifi ile, ordu içinde hizmet görecekti. Redif alayları kuruldu. Sultan II. Mahmud, ölünceye kadar sürekli düzenlemeler yaparak güçlendirmeye çalıştığı yeni ordusu, ölüm tarihi olan 1839'da, her biri altı bin kişilik iki hassa fırkası (toplam 12.000), her biri 1.200 kişilik dört Mansure humbaracı alayı (toplam 4.800), 3.000 baltacı ile toplam 118.400 kişilik muazzam bir orduyu eğitilmiş olarak meydana getirmişti. Ayrıca savaş zamanlarında yaklaşık 100.000 kişilik bir Redif ordusunun toplanacağı da göz önünde bulundurulursa, Osmanlı Devleti'nin ortalama 250.000 kişilik bir askerî gücü teşkil edilebilecekti. Bu arada depolarda 300.000 tüfek, beş yüz bin kadar kılıç ve kırk bin kadar da mızrak hazır bulunmakta idi. Fakat bu askerlerin savaşlarda başarı kazanması için, tecrübeli, üstün nitelikli ve cesur kumandanlara ihtiyaç vardı. Bu da zamanla gerçekleşecekti.

B. Devlet Yönetimi'nde yapılan yenilikler.

Sultan II. Mahmud'un bu alanda yaptığı yenilikler ile ilgili olarak, daha saltanatının ilk günlerindeki hadiseler, onun merkezî idareyi güçlendirmeyi zorunlu kılmak hususunda, kendisini iyice kamçulamış bulunuyordu. Nitekim tahta geçer geçmez imzalamak zorunda kaldığı Sened-i İttifak'ı, daha sonra da devlete başkaldıran asileri tepelemek hususunda bir delil kabul etti. Bu doğrultuda yaptığı çalışmalarla da, âyân ve mütegalibeleri ortadan kaldırdı ve devlet otoritesini hemen her yerde hâkim kıldı. Tepedelenli Ali Paşa gibi, güçlü bir mütegalibeyi idam ettirdi. Ancak Mısır valisi karşısında yenik düştü.

Bu arada eyaletlerin yönetiminde de değişiklikler yaptı. Daha önce, eyâleti yöneten vali vergileri kendisi toplamakta, bu yüzden de zaman zaman halka ağır vergiler, salmalar konmakta idi. Padişah valilerin vergi toplama işine son verdi ve onları maaşa bağladı. Valilerin kapı halkı bulundurmaları kaldırıldı. Bu sistem ile her yönü ile merkeze bağlı, görev ve yetkileri belirlenmiş, azli sırasında isyan etmeyen, itaatkâr vâliler iş başına getirildi. Sultan II. Mahmud, en büyük değişikliği merkezî idarede yaptı. Onun zamanında Divan-ı hümâyûn, bir görev anarşisi, hak ve yetki kargaşası içine sürüklenmişti. Büyük memuriyetlerin devlet idaresindeki fonksiyonları iyice yitirilmiş, idâri, mâli, askerî, mülkî işler birbirine karışmıştı. Bu yüzden meseleye el atan padişah sadrazamlık yerine Başvekil unvanını kabul etmiş ve 30 Mart 1838'den itibaren sadrazamlara Başvekil denilmeye başlanmıştır. Ancak, onun ölümünden sonra, sadrazam unvanı yeniden kullanılmış, 1878 ve 1879 yıllarında yeniden kullanılmış ise de, 1882'den sonra Başvekil unvanı kesin olarak terkedilmiş ve sadrazam unvanı, Devlet'in yıkılışına kadar sürdürülmüştür. Sadaret kethüdalığını 1835 yılında Umur-u Mülkiye Nezareti'ne, 1837'de Umûr-ı Dahiliye Nezareti'ne çeviren Sultan II. Mahmud, Reisülküttablığı 1836 yılında, Umur-ı Hariciye Nezareti'ne, 1838 yılında da Başdefterdarlık makamını, Umur-ı Maliye Nezaretine çevirdi. Çavuşbaşılık ise 1836 yılında Deâvi (Adliye) Nazareti oldu. Yeniçeri Ağalığı ise, ocağın kapatılmasından sonra, Seraskerlik Makamına çevrilmişti.

Daha önce Divan-ı Hümayun üyesi olmayan şeyhülislam, Sultan II. Mahmud tarafından Divan üyeliğine tayin edildiler. Bu şekilde bütün hazırlıklar yeni bir statü kazandıktan sonra, devlet daireleri de yeniden düzenlendi. Sadrazamlar önceleri padişahların mutlak vekili ve idarî işlerin tek sorumlusu iken, bu yeni düzenleme ile nazırlıklar da kendi nezaretlerini alakadar olan işlerden sorumlu oldular. Bunun yanı sıra, yine önemli devlet meselelerinin görüşülmesi için bir kısım meclisler kuruldu. Bunlar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, adalet işlerinden yüksek düzeyde sorumlu bir meclis idi. İkinci olarak kurulan Dâr-ı Şurâ-yı Bâbîâli ise, devletin yönetim işlerini alakadar eden meselelere bakacaktı. Dar-ı Şurây-ı Askerî ise, her türlü askerî işlerin yerine getirilmesinden sorumlu bir meclis idi. Memurluklar da, ilk defa olarak dörtlü bir sınıflandırmaya tabî tutuldu ve hiyerarşi usulünün ilk adımı atılmış oldu. Memurların tayin ve

terfileri, daha sağlam temellere oturtuldu. Böylece, devlet yönetiminde sivilleşme keyfiyeti daha belirgin bir hale geldi.

C. İlk nüfus sayımının gerçekleştirilmesi.

Sultan II. Mahmud döneminin en önemli icraatlarından birisi de ülkede gerçekleştirilen nüfus sayımıdır. Devletin kuruluş ve fetihler döneminde, ele geçirilen her yeni toprak, ciddi bir yazıma I tabi tutulur, bu yazım sonucunda, mevcut arazi durumu, elde edilen ürünler, nüfus, ev ve sair hususlar kaydedilirdi. İl yazıcı adı verilen memurlar, bu işi ciddiyetle yürütürlerdi. Ayrıca, her otuz, bazen da elli yılda bir genel yazım yapılırdı. Ancak XVII. yüzyıl ortalarından itibaren, yalnızca yeni ele geçirilen topraklar için bu çeşit yazımlar yapılır oldu. Genel arazi ve nüfus yazımları giderek tamamıyla unutuldu.

İşte Sultan II. Mahmud, ülkenin genel nüfus sayımına el atarak, bu konuyu derinlemesine uygulamaya koydu. Kendi dönemine gelinceye kadar, pek çok savaşlar olmuş, salgın hastalıklarda büyük nüfus kayıpları meydana gelmiş, elden çıkan topraklarda yaşayan Müslüman nüfusun göçleri sonucu, demografik değişimler vuku bulmuş, bu yüzden de devlet, adalet sağlama ve vergi tevzi hususunda sıkıntılar çekmeye başlamıştı.

Sultan II. Mahmud, ilk nüfus sayımına İstanbul'da başladı. Çünkü vuku bulan Osmanlı - Rus savaşı dolayısıyla, ülkenin her tarafından nüfus sayımı yapılmamakta idi. Savaşın sona ermesi ü-zerine, Rumeli'de, bir yaşından yüz yaşına kadar olan erkek nüfus sayıma tabi tutuldu. Askerî bir maksat taşıyan bu sayıma, ilk önce Filibe'de teşebbüs kılındı. Kazadan bulunan Müslüman nüfus sayılarak, savaşabilecek olanlar belirtilen haftada bir veya iki gün talim yaptıktan sonra İstanbul'a gönderildiler.

Osmanlı - Rus savaşı sona erip, 1829'da Edirne Andlaşması imzalandıktan sonra, sultan II. Mahmud, 1831 yılında, nüfus sayımını yeniden emretti. Devlet bütününe şâmil olan bu sayımda, eski nüfus yazım sistemi aynen uygulandı. Sayım sonucunda, her eyaletin nüfus ve emlak durumu ortaya çıkarıldı. Bunlar için ayrı ayrı kütük hazırlandı. Müslümanlar ile gayr-i müslimlerin sayım sonuçları ayrı defterlere yazıldı. Doğum, ölüm, yer değiştirme ve nüfus vukuatı defterlere işlendi. Bu kayıtlar aynı zamanda askerlik işleri için de geçerli olacaktı. Vatandaşların vermeleri gereken vergiler defterlere işlendiğinden, ayrıca vergi vermelerinin önüne geçildi. Taşınmaz mallarla, zirâi ve ticârî faaliyetlerin sağladığı gelirler ile bunların dışında kalan vergiler için binde hesabına bağlı nisbetler kâbul edildi. Herkese, vermesi gereken vergiyi belirten belgeler verildi ve vergilerin yılda iki taksit halinde tahsili benimsendi.

Sultan II. Mahmud, genel nüfus sayımının yanı sıra, posta sistemi ve pasaport işlemlerini de uygulamaya koydu. Resmî posta teşkilâtının kurulmasından sonra, her türlü özel posta teşkilâtı ortadan kaldırıldı. Padişah aynı zamanda, yurt dışına çıkışlar, pasaport alınması şartını kabûl

etti. Daha önce yabancı elçiliklerin verdiği belgeyi, bundan sonra Osmanlı Devleti resmî makamları vermeye başladı. Elçilikler ise yalnızca vize işlemini yapar hale getirildiler.

D. Sibyan ve Rüşdiye Mekteplerinin açılması, Takvim-i Vekayî adıyla resmî gazetenin yayımlanması.

Sultan II. Mahmud'un yaptığı İslahatın bir önemli bölümü de eğitim alanında yapılanlardır. Devletin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde, çok yaygın olan eğitim, medreselerde yapılmakta ve ülkenin hemen her tarafına yayılmış bir durumda idi. Özellikle İslâm dininin kız-erkek bütün çocukların yedi yaşından itibaren Kur'an okumayı öğrenmeleri ve dinî vecibeleri yerine getirmek bir takım dinî bilgileri almaları, bu eğitim sayesinde gerçekleşmekte idi. İster yeni kurulan yerleşme birimlerinde olsun, ister yeni bir cami yapılsın, hemen yanında bir sibyan mektebi veya küçük bir medrese yapmak Osmanlı Türklerinin geleneği idi. Ancak, XVIII. yüzyıldan itibaren, XV. ve XVI. yüzyıllarda fevkalade derecede yüksek bir seviyeye çıkan Osmanlı eğitim sisteminde hızlı bir gerileme görüldü.

Sultan II. Mahmud, devrinin eğitim durumunu ve medrese sistemini yaşayan ilmiye müessesesinin hatırını okşayarak, yeni düzenlemeler yapmaya karar verdi. Medresenin sahip olduğu kudreti de takdir etmekte idi. Ancak, onu ataletten kurtarmak da oldukça zordu. O, temel bir eğitim seferberliğine girebilmek için, önce sibyan mekteplerini yaygınlaştırmaya ve ilk eğitimi mecbûrî kılmakla işe başladı. Bu işi daha sürekli bir sisteme bağlamak için, 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nafiz adında bir meclis kurdu. Bu meclis, aslında, Hariciye, Dahiliye ve Maliye nazırlıklarında çalışabilecek elemanların yetiştirilmesi için, Medrese'nin dışında yapılacak eğitim çalışmalarını organize edecekti. Bu arada, Orta öğretim seviyesinde eğitim verecek olan Rüşdiye mekteplerinin açılmasına başlandı. Ayrıca, bunun dışında, ilkokul eğitimi görmüş olanların, 18 yaşına kadar devam edecekleri Mekteb-i Maârif-i Adlî adında okullar açıldı. Asakîr-i Mansûre'de göz önünde bulundurulursa, Sultan II. Mahmud döneminin eğitim alanındaki çalışmalarının kesafeti anlaşılabilir olur.

Sultan II. Mahmud, halkın bilgilendirilmesi ve devlete âit bilgilerin halka da duyurulması için, 1 Kasım 1831 günü, resmî gazete olarak "Takvim-i Vekayi"nin yayımlanmasını istedi. Bayezid'de Takvim-i Vekâyihâne-i Âmire adı ile kurulan matbaada hafta bir beş bin adet basılarak piyasaya çıkarılmış, yurdun her tarafına dağıtılmıştır. Vakanüvis Es'ad Efendi'nin yönetiminde neşredilen bu gazete, devlet iç işlerine dair bilgi ve haberler ile yabancı ülkelere dâir haberleri ağırlıklı olarak vermekte idi. Ayrıca, ticârî, sanayî ve benzeri konularda da bilgi veren gazete, üst kademedeki memurlara dağıtıldığı gibi, abone sistemini de uygulamaya başlamıştı. Bu gazete, Devlet'in yıkılışına kadar yayımına devam etmiş ve son sayısı 4.608'e ulaşmıştır.

E. Sağlık alanında yapılan yenilikler.

Osmanlı Devleti'nde halkın sağlığı ile uğraşan hekimler, genelde medreselerde yetişirdi. Başkentte ve bazı valilerin yanında, dışarıdan gelmiş yabancı hekimler de bulunurdu. Zaman zaman medreselerde, gerçekten çok bilgili hekimler yetişmekte idi. XVIII. yüzyıla gelinceye kadar, Avrupalıların tıptaki ilerlemeleri karşısında Osmanlı hekimleri geri kalmış, hattâ Avrupa tıp biliminin pek çok yöntemleri, Osmanlı hekimleri tarafından da kabul edilmişti. Sultan II. Mahmud, yaptığı birçok ıslahat arasında, tıp alanına da el atmakta gecikmedi. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Şehzadebaşı'nda Eski Odalar karşısında Tulumbacılar Konağı'nda tıbhane ve Cerrahhane adı ile dört yıl süreli bir okul resmen açtı (14 Mart 1826). Cerrahhane, 1831 yılında, Topkapı Sarayı'nın sahil kısmında bulunan Hastalar Odası'na taşındı. 1836'da ise, Tıphane ile Cerrahane birleştirilerek, yine Topkapı Sarayı içerisinde, Otlukçu kışlasında öğretim hizmetine devam edildi. 1838 yılında da, her iki okul birden Galatasaray'a nakledildi. Bu okulda Fransız ve Avrústuryalı hocalar tıp dersleri verdiler. Yeni ismi Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne olan bu okulun süresi altı yıla çıkarıldı. Burada yetişen doktorların hizmet verebilmesi için, ayrıca ilk modern hastahane de kuruldu.

Yakın yüzyıllara kadar iki salgın hastalık önü alınmaz bir âfet olarak ülkeleri tehdit etmekte idi. Kolera ve Veba. Bu hastalıklar, Osmanlı ülkesine daha çok Hac sırasında, Hindistan ve Afganistan bacıları vasıtasıyla girer, çok sayıda insan kaybına sebebiyet verirdi. Karantina usulü uygulanmadığı için de, salgının yurda girmesi bir türlü önlenemezdi. Mehmed Ali Paşa, valiliğinin ilk yıllarında, Avrupalılardan öğrendiği bu sistemi uygulayarak, hastalığı taşıyan hacıları ülkesine sokmamaya başladı ve salgınlardan kurtuldu. İşte u-yanık bir padişah olan Sultan II. Mahmud da, 1838 yılında, ülkeye giren ve çıkanların sağlık durumunu kontrole başladı ve başta İstanbul olmak üzere, bir şehir karantina teşkilatını kurdurdu. Böylece halkın sağlığı korundu.

F. Sosyal alanda yapılan bazı yenilikler.

Padişah, pek yaygın olmamakla birlikte, başta kendi nefsinde uygulayarak bazı sosyal yenilikleri de uygulama alanına koymaktan çekinmedi. Klasik Osmanlı sosyal düzenini değiştirdi. Meselâ, nazırların ve ulemanın huzuruna girdiklerinde yanında oturmalarına izin verdi. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da uyguladığı kıyafet sistemini benimsedi ve halk arasında bu kıyafetle dolaşmakta çekinmedi. Devlet adamlarının da kendisi gibi giyinmesini emretti. Fes, pantolon ve setre giydi. Doğum yıldönümünü kutladı. Ülkeyi tanımak için seyahatlere çıktı ve gemi ile Varna'ya gidip, oradan Rusçuk'a vardı ve Tırnova üzerinden Edirne'ye döndü. Resmi dairelere kendi portresini astırdı. Devlet adamlarının, hatta halktan bazı kişilerin kendisiyle rahatça konuşmalarına, meseleleri tartışmalarına ve fikirlerini serbestçe söylemelerine izin verdi.

G- Ekonomik alanda yapılan yenilikler.

Sultan II. Mahmud'un, bu alanda yaptığı yenilikler, diğerlerine göre, yetersiz kalmıştır. Çünkü bu konuda gerçekten ileri gitmiş Avrupalı uzmanlardan yararlanılmadığı gibi, Mısır'da bu alanda fevkalade ilerlemeler kaydetmiş olan Mehmed Ali Paşa'da örnek alınmadı. Geleneksel uygulamalar aynen devam etti. Ancak Sultan II. Mahmud, bu alanda da eksikleri görmemezlikten gelmedi. Dışarıdan getirilen yabancı mallara, karşı yerli malı üretim düşünüldü. Hattâ, padişah bir ferman yayımlayarak, yabancı devlet kumaşlarından elbise yapılmasını yasakladı. Bunun üzerine yerli kumaş üreticilerinin spekülasyona başvurmaları sonucu, kumaş fiyatları yükseldi. Bunun için dokuma sanayiinin kurulmasına çalışıldı. Evans adlı bir İngiliz fabrikatörün kumaş fabrikası yapılması için getirdiği planlar, Osmanlı tüccarlarının karşı koyması sonucu, uygulamaya konulamadı. Osmanlı tüccarları için sağlanan imkânlar da, bunlar tarafından kullanılmadı ve Türk sanayii ilerleyemedi. Bu arada Kapitülasyonlardan faydalanmak maksadı ile, konsolosların himayesine sığınmış olan yerli reayanın durumu tetkik edilerek, Müslüman tüccarlardan da böyle berat isteyenlere istedikleri verildiği halde, bunlar azınlık reaya tüccarları gibi, yabancı ülkelerde gerekli temas ve anlaşmaları yapamadıkları için, Hıristiyan reayanın seviyesine çıkamadılar. Öte yandan dış ticaretin geliştirilmesi için tekel usulü kaldırıldı. İltizam usulünün kaldırılmasına da çalışıldı. Ancak, ekonomi alanında, daha evvelden sermaye birikimi sağlanamadığı, kendi kendine yeter olan devletin ihracat hususunda disiplinli ve detaylı araştırmalar yapılamadığından, bu sahada da insan gücü yetiştirilmediği, bundan dolayı da, ülkenin ekonomisinin düzeltilmesi için yapılan çalışmaların çok yetersiz kaldığı gözlemlendi.

Vahit Çubuk, Sultan İkinci Mahmut'un Islahat Çalışmaları, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mayıs, 1991, sayı 53, s.40-44.